

ЕКОНОМІЧНА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА РЕГІОНАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ – ДВІ ФОРМИ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

У статті розкрито сутність процесів економічної глобалізації та регіональної інтеграції як двох форм інтернаціоналізації світової економіки. Детально досліджено історію їх становлення та розвитку. Проаналізовано їхню взаємодію на сучасному етапі та досліджено шляхи подальшої еволюції.

The essence of economic processes of globalization and regional integration as to inseparable forms of world economy internalization has been investigated in this article. The history of its appearing and development has been investigated in details. Their current interaction was analyzed, and the ways of their future evolution have been examined.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Економічна глобалізація викликає суперечливе сприйняття її перспектив і наслідків, а це вимагає чіткого усвідомлення та глибокого осмислення суті та механізмів соціально-економічних процесів, які відбуваються у світовому економічному просторі. Ці обставини є важливими для розуміння ролі глобалізаційних факторів у формуванні нової якості національних економічних систем, а також реальної оцінки впливу позитивних результатів та негативних наслідків глобалізації на трансформацію механізмів міжнародного співробітництва.

По-перше, проблема полягає в ідентифікації та визначенні сутнісних характеристик економічної глобалізації та встановленні оптимальної рівноваги між позитивними зрушеннями, які спричиняє глобалізація, і антагоністичними проявами економічного етноцентризму, що виникають між учасниками глобалізованого середовища і провокують негативні соціально-економічні наслідки (торгові війни, протекціонізм, тощо). По-друге, стрімкий розвиток глобалізаційних процесів випереджає визначення та обґрунтування їх економічних механізмів і прийнятних сфер застосування. По-третє, деформоване розуміння сутності економічної глобалізації викликає «захисну реакцію» її потенціальних суб'єктів, прагнення зберегти автентичну специфіку економічної діяльності підприємств, країн, регіонів, що впливає на розвиток національних економічних систем, підтримує етноцентричну орієнтацію та соціально-культурну відокремленість територіальних ринків, що знаходить своє відображення у регіоналізації світової економіки.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Процеси інтернаціоналізації господарського життя, які в планетарному масштабі проявляють себе як глобалізація, а в масштабі регіону як регіоналізація, є об'єктом досліджень багатьох зарубіжних і вітчизняних науковців. Серед них варто виокремити праці відомих зарубіжних вчених: Т. Біє, Дж. Бхагваті, Дж. Байнера, Л. Вердета, Р. Де Вільєрса, А. Вінтерса, П. Кіта, А. Крюгера, Р. Лангхамера, Дж. Стігліца та ін.

Проблеми глобалізації та регіоналізації світової економіки, зокрема, вивчали російські та українські учені: В. Загашвілі, Л. Зевін, А. Ельянов, І. Осадча, В. Паньков, Ю. Шишков, І. Бланк, А. Гальчинський, В. Геєць, Д. Жаліло, А. Чухно та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте в науковій літературі залишаються дискусійними питання щодо різниці між поняттями глобальної та світової економіки, розуміння того, що основою світової економіки виступав міжгалузевий обмін товарами та послугами, а глобальна економіка базується на внутрішньогалузевому поділі праці, який передбачає виготовлення будь-якого кінцевого продукту, придатного до споживання в якості окремої галузі.

Існує також проблема, пов'язана з внутрішнім протиріччям більш загальної щодо глобалізації категорії – інтернаціоналізації господарського життя.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування механізмів взаємодії економічної глобалізації та регіональної інтеграції, та їх впливу на розвиток світового господарства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Усього півстоліття тому поняття глобальної і світової економіки практично ототожнювались. Ці два терміни за змістом багато в чому між собою різняться, проте іноді їх ще використовують як синоніми. Іноді в змішенні цих понять знаходить своє відображення відсутність розуміння суті глобалізації, а звідси, й різниці між глобальною та світовою економікою.

Коли йдеться про глобалізацію, варто розрізняти глобалізацію у широкому та вузькому розумінні. Глобалізацією в широкому значенні є процес формування єдиної глобальної економіки, збудованої і функціонуючої на принципово нових засадах з її позитивними та негативними наслідками для світової спільноти в цілому. У вузькому розумінні – це загальна інтенсифікація транскордонної економічної взаємодії якою вона є.

Глобалізація у вузькому розумінні викликана процесами, що пов'язані з переходом промислово розвинених країн на принципово нові мікроелектронні технології, які призводять до кардинальних змін у виробництві та споживанні. На передові рубежі технічного прогресу виходять електронна промисловість, комп'ютерні та інформаційні технології, телекомунікації, оптоелектроніка. Формується глобальна інформаційна система Інтернет. В обробній промисловості починається розвиток гнучких автоматизованих виробництв, що суттєво розширює різноманітність продукції та дозволяє швидко змінювати її моделі. Створюються нові конструкційні матеріали, розвиваються мікробіологія та біотехнології, опановуються нові види енергії. Нові технології суттєво збільшили інформаційну та наукову насиченість промислово розвинутих країн, радикально розширили традиційну царину машинного виробництва за рахунок підключення до неї інтелектуальної праці, створили необхідні технічні передумови для його переходу до автоматичного режиму роботи. Значно зросла його сукупна продуктивність, збільшився асортимент продукції, покращилася якість. Суттєві зрушення відбулися і в системі споживацьких переваг, скоротилася частка промисловості у ВВП цих країн за рахунок збільшення питомої ваги послуг.

Проте перешкодою глобальному впровадженню нових інформаційних технологій стала система традиційного протекціонізму, що склалася у системі світогосподарських зв'язків у попередні періоди. Це змусило міжнародні фінансові інститути, зокрема МВФ і Всесвітній банк, приймати адекватні заходи щодо лібералізації економік окремих країн, у першу чергу країн, що розвиваються.

Під тиском зростаючих внутрішніх економічних диспропорцій і неоліберальної ідеології переважна більшість цих країн була змушена взяти на себе зобов'язання щодо забезпечення конверсії національних валют та лібералізації трансакцій по поточному рахунку платіжного балансу. Це, разом з лібералізацією внутрішніх цін, втягнуло їх виробників у глобальну конкуренцію щодо витрат та якості.

Стрімкому розповсюдженню інформаційних технологій значною мірою сприяла притаманна їм можливість розподілу на будь-яку кількість сегментів виробничих ланцюжків, які ними оснащені, та розповсюдження цих сегментів по всьому світу задля мінімізації сукупних витрат виробництва та максимізації прибутку. Впровадження більш досконалої інформаційної технології, порівняно з індустріальною, створює нездоланні конкурентні переваги перед аутсайдерами.

Глобальна економіка базується на міжнародному розподілі праці. Проте, якщо основою світової економіки виступав міжгалузевий обмін товарами та послугами, то глобальна економіка базується на внутрішньогалузевому міжнародному поділі праці, який передбачає виготовлення будь-якого кінцевого продукту, придатного для споживання, в якості окремої галузі. Таким чином, поряд із продукцією кінцевого попиту на світовий ринок почала надходити і продукція проміжного попиту, яка вироблялася на основі

поопераційного, повузлового та подетального міжнародного поділу праці. Це забезпечувало зниження сукупних витрат, а іноді й економію на масштабах виробництва.

Якщо суб'єктами міжнародної торгівлі в її традиційних формах були окремі країни та їх фірми як суверенні учасники міжнародних економічних відносин, то торгівля напівфабрикатами здійснювалась на внутрішньофірмовій основі. Таким чином, глобальна економіка являє собою нову історичну реальність. Вона, на відміну від світової економіки, «спроможна працювати як єдина система у режимі реального часу в масштабах усієї планети» [1, с.67]. Головним і з початку єдиним об'єктом глобалізації, завдяки своїм структурним особливостям стала обробна промисловість. З часом до глобалізації долучилась і сфера послуг.

Глобалізація докорінно змінює конфігурацію світової економіки. В умовах загострення конкурентної боротьби за споживача з метою економії на заробітній платі різні фази виробництва стало вигідним розміщувати по різних країнах залежності від місцевих особливостей в оплаті праці. Це надало поштовх до формування і розвитку так званого глобального виробництва на чолі з транснаціональними корпораціями нового типу. Їх бізнесові інтереси концентрувалися переважно в обробній промисловості і в сфері послуг промислово розвинутих країн. Це суттєво прискорило зростання їх зарубіжних інвестицій, створення значної кількості філій і розвиток підрядних відносин з фірмами країн-рецепієнтів. Почався стрімкий розвиток світової торгівлі, зросла її товарна структура за рахунок включення до неї значної кількості проміжної промислової продукції.

Транснаціональні корпорації посилюють взаємозалежність між країнами, підривають управлінські можливості національних держав, спонукають їх враховувати інтереси корпорацій. Це суттєво підвищує залежність дій суверенних держав від міжнародних сил.

Глобалізація, попри всі її позитивні наслідки у сфері охорони навколишнього середовища, ресурсозбереження, інтелектуалізації і загального розширення можливостей розвитку, не тільки не послаблює, але й навпаки, посилює нерівномірність та загальну нестабільність розвитку світової економіки. Справа тут не стільки в аномальному відриві фінансового сектору від реального або в недоліках прискореної лібералізації багатьох країн, що розвиваються, скільки у основоположних вихідних характеристиках самої глобалізації.

Суттєвим пороком глобалізації стало її перетворення з об'єктивного процесу у проект домінуючої у світовому господарстві групи країн. Голландський вчений Ян Пронк вважає, що «до 1989 року глобалізація була процесом, але в 90-ті роки стала проектом. Сьогодні вона породжує зубожіння і нерівність. Зубожіння і нерівність вже не є її побічним продуктом. Це передбачуваний наслідок «навмисного дефолту» [2, с.67]. Відповідною реакцією слаботата середньорозвинених країн та їх об'єднань стала активізація формальної і неформальної взаємодії на локальному, субрегіональному та регіональному рівнях.

Початком регіоналізації світового господарства можна вважати 60-ті роки ХХ століття, коли почали утворюватися основні регіональні угруповання в країнах Європи, Америки та Азії. Проте, якщо європейські регіональні економічні союзи досягли певних успіхів у своєму розвитку, то про їхні аналоги на американському континенті та в азійських країнах цього сказати неможна.

Нового поштовху економічна регіоналізація зазнала у 80-ті роки минулого століття. А у 2007 р. загальна кількість різновидів регіональних економічних блоків та союзів досягла вже 148. Сьогодні обсяг товарообміну в межах регіональних торговельних блоків досягнув майже 2/5 світової торгівлі. Причини такого зростання кількості регіональних блоків і союзів останніми роками зарубіжні та вітчизняні економісти вбачають у тому, що уряди країн, які розвиваються на відміну від державного регулювання економіки, почали надавати переваги її ринковому регулюванню.

Значний поштовх цим процесам надала глобалізація світової економіки. Завдяки глобалізації ступінь взаємозалежності національних господарств досягла такого рівня, за якого сформувались нові умови для спрощення транскордонного обміну товарами та послугами, портфельного та прямого інвестування капіталу, міграції трудових ресурсів.

Це підвищує загальний рівень економічної відкритості національних господарств як країн-лідерів, так і країн з периферії світової спільноти, сприяє утворенню регіональних торгівельно-економічних союзів.

В умовах глобалізації національні і загальносвітові економічні відносини зазнають суттєвих змін. Останніми десятиліттями світове господарство перетворилось у єдину площину для розміщення продуктивних сил транснаціональних корпорацій. Їх підприємницька стратегія зміщується з національного на наднаціональний рівень. Світова економіка поступово стає сильнішою та впливовішою ніж національні господарства.

Національні господарства відчувають все більш сильний тиск з боку некерованих і непередбачуваних глобальних факторів. Вони поступово втрачають можливість самостійно вирішувати економічні, екологічні, соціальні та інші проблеми, які створює глобалізована економіка. Тому вони прагнуть об'єднати свої зусилля із зусиллями інших, як правило сусідніх, країн. Регіональні економічні союзи для них це засіб вирішення загальних проблем, з якими кожна з них окремо впоратися не може. Таким чином, глобалізація стимулює регіоналізацію світового ринкового господарства.

Рушійною силою як глобалізації, так і регіоналізації є прагнення до використання міжнародної торгівлі, обміну інвестиціями, виробничої кооперації, науково-технічної співпраці для підвищення доходів підприємницького сектору, прискорення економічного зростання та добробуту населення різних країн світу.

Сьогодні у авторів немає єдиної думки щодо питань співвідношення регіоналізації та глобалізації. Одні вважають регіоналізацію альтернативою глобалізації [3, с.215]. Інші, навпаки, погоджуються з тим, що «регіональні інтеграційні процеси доповнюють глобалізацію» [4, с.209].

Між глобалізацією та регіональною інтеграцією дійсно існують суттєві розбіжності. Передусім, це розбіжності між їх економічною та політичною складовими. Якщо глобалізація – це, значною мірою, результат дії ринкових факторів і підприємницьких ініціатив, то при утворенні регіональних економічних угруповань домінують політичні чинники і міждержавні угоди. Одна із головних причин об'єднання держав в регіональні економічні союзи – це спроба разом протистояти ризикам, пов'язаним з глобалізацією.

Проте, завдяки спільним для них економічним рушійним силам та технологічним передумовам, глобалізація та регіональна інтеграція майже подібні. Більш того, вони є ланками одного й того ж процесу інтернаціоналізації господарського життя і тісно пов'язані між собою.

Утворення різного виду регіональних економічних угруповань не варто розглядати як силу, що протидіє глобалізації. Певна доза протекціонізму, яка мала місце в процесі їх утворення, є неминучою, але цілком обґрунтованою. Вона дозволяє на перших порах розвинути місцеву економіку, підвищити цінову конкурентоздатність її продукції як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках, а згодом активно включитися у світогосподарські зв'язки в якості як експортера, так і імпортера товарів та послуг. Більш того, лібералізація торгівлі в середині регіонального угруповання з одного боку, розширює національні ринки до масштабів цілого регіону, дозволяє фірмам країн-учасниць використовувати ефект економії від масштабу виробництва і таким чином підвищувати цінову конкурентоздатність своєї продукції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. З іншого боку, лібералізація торгівлі всередині угруповання призводить до загострення конкурентної боротьби між фірмами цих країн і тим самим стимулює їх до впровадження технологічних та організаційних інновацій, що зміцнює їх позиції на світовому ринку.

Лібералізація торгівлі всередині регіонального блоку протидіє проникненню на його територію товарів з позаблокових країн. Це спонукає зовнішніх експортерів переносити своє виробництво всередину регіону, аби мати можливість користуватися однаковими конкурентними перевагами з місцевими фірмами. Унаслідок цього становлення і розвиток пріоритетних для регіону галузей ще більш прискорюється, а торгівля з зовнішнім світом інтенсифікується як з боку експорту, так і імпорту.

Стимулювання регіональними угрупованнями розвитку пріоритетних галузей підвищує їхню міжнародну конкурентоспроможність і зменшує потребу в колективному протекціонізмі. Таким чином, різного роду регіональні інтеграційні процеси не створюють перешкод на шляху економічної глобалізації [5, с.8].

В різних економічних спільнотах ступінь інтеграції країн-учасниць між собою не є однаковою. Вона вище в економічних угрупованнях розвинених країн, наприклад, Європейської Спільноти (ЄС), в межах якої по суті сформувався єдиний економічний простір і незрівнянно нижче в менш розвинених регіонах, де обмін між країнами обмежений в основному продукцією аграрного або паливно-сировинного секторів економіки. Питома вага витрат праці у вартості їхньої продукції досить суттєва. Вартість праці в усіх цих країнах майже однаково дешева, що не дозволяє використовувати різницю в її оплаті в якості фактору цінової конкурентоздатності однотипних товарів. Тому відносні переваги, які визначають вигідність обміну між країнами в межах однієї товарної групи, в таких регіонах є досить низькими. Але ці переваги виникають у торгівлі з більш розвинутими країнами, де вартість праці є значно вищою [6, с.48].

Щоб порівняти різні регіональні економічні угруповання за ступенем внутрішньої взаємозалежності їх національних економік у світовій практиці існує показник ступеню економічної відкритості країни по відношенню до її економічних партнерів. Він має два аспекти – торгівельно-політичний і відтворювальний. Торгівельно-політична відкритість вимірюється ступенем незалежності міжнародних транзакцій від штучних (створених урядами) бар'єрів, що ускладнюють економічну взаємодію резидентів та нерезидентів по обидва боки державного кордону.

Відтворювальна відкритість характеризується відсотковим співвідношенням суми експорту та імпорту країни до її ВВП.

Відтворювальну відкритість деякі західні автори називають «природною» відкритістю в протизагаду торгівельно-політичній відкритості, яка трактується ними як «штучна». Хоча для оцінки рівня економічної інтеграції країн всередині угруповання важливою є саме відтворювальна відкритість, а не лібералізація їхніх торгівельних режимів у відношенні один до одного, не варто забувати і про зовнішньоторговельний валютний, фіскальний та інші напрями макроекономічної політики держави.

Ступінь відтворювальної відкритості залежить від рівня техніко-економічного розвитку країни, обсягів її внутрішнього ринку, наявності корисних копалин. Чим вищим є рівень техніко-економічного розвитку країни, чим меншим є обсяг її ВВП та забезпеченість власними корисними копалинами, тим більшою є її відтворювальна відкритість.

Сьогодні країни світу еволюціонують в напрямку до все більш високих технологічних укладів, а значить і все більш складної структури внутрішньогалузевої торгівлі, все більш різноманітних форм кооперації виробництва. Ці процеси виходять далеко за державні кордони. Як наслідок відтворювальна відкритість національних економік зростає. Слід зауважити, що йдеться про відкритість національних економік по відношенню до зовнішнього світу, а не про внутрішньоблокову відкритість. Остання, як частина загальної, є завжди значно меншою.

Проте на засадах зростаючої загальної відкритості формуються умови для залучення до процесів регіоналізації все більшої кількості країн. Таке залучення відбувається у трьох основних формах: приєднання до вже існуючих багатосторонніх блоків нових країн, налагодження з такими блоками преференційних торгівельних угод (у вигляді зон вільної торгівлі, митних союзів, тощо), утворення двосторонніх союзів.

Прикладом першого варіанту є ЄС. Спочатку до його складу входило шість країн, а сьогодні – двадцять сім членів. Приєднуючись до ЄС, нові країни приймають існуючі жорсткі правила гри. Проте, залучення нових країн до багатосторонніх інтеграційних блоків протікає переважно у більш м'яких формах. Так, угоди про зони вільної торгівлі з ЄС уклали в різний час Швейцарія, Ісландія, Норвегія, Південна Африка, Мексика, Хорватія, Чилі та Албанія. З 1996 р. у митному союзі з ЄС знаходиться Турція. У 2010 році створено систему

двосторонніх преференційних відносин між ЄС та країнами Південного Середземномор'я. Угоди про зони вільної торгівлі укладено з Сирією, Палестиною, Тунісом, Ізраїлем, Марокко, Йорданією, Ліваном, Єгиптом та Алжиром.

Висновки і перспективи подальших розробок. На сучасному етапі розвитку світової спільноти процеси економічної регіоналізації та глобалізації зазнають певних змін. Великі угруповання, в межах яких відбувалися регіональні інтеграційні процеси на першій фазі свого розвитку, поступаються місцем новим торгівельно-економічним структурам. Їх основу утворюють індустріальні країни, навколо яких об'єднуються середньо розвинуті країни, що належать до економічної периферії. Індустріальні країни виконують не тільки структуроутворюючу функцію. Не менш важливу роль відіграє й суттєва фінансова та технічна допомога, яку вони надають країнам-кандидатам як на стадії їхньої підготовки до вступу до регіонального угруповання, так і після вступу з метою прискорення їх адаптації до умов жорсткої конкуренції в середині угруповання. ЄС, наприклад, протягом більш ніж десяти років надавала таку допомогу східноєвропейським країнам-кандидатам. Це суттєво вплинуло на вирішення багатьох складних проблем, пов'язаних з їх вступом у цю спільноту.

Існує ще одна тенденція – відхід від багатосторонніх торгівельно-економічних блоків у бік двосторонніх, які залишають партнерам більшу свободу дій, дозволяють домовлятися про преференції по відношенню до певних груп товарів та послуг, які становлять для них особливий інтерес та диверсифікувати самий зміст угод. Причому двосторонні альянси все частіше виникають не лише між сусідніми країнами, але й між державами, які знаходяться далеко одна від одної, а іноді взагалі на різних континентах. США, наприклад, мають такі угоди з Австралією, Ізраїлем, Сінгапуром, Йорданією. Таким чином, на світовому економічному просторі з'являється все більше регіональних анклавів, вільних від протекціоністських бар'єрів, і тому особливо сприятливих для інтегрування національних економік.

Притаманний сьогодні процес прискореного формування регіональних та міжрегіональних торгівельно-економічних угруповань може з часом трансформуватися у всесвітню зону вільної торгівлі. Така глобальна структура здатна значною мірою замінити таку міждержавну організацію як СОТ або суттєво потіснити її як механізм, що сприяє розвитку міжнародного обміну. Разом із тим така перспектива знімає уявне протиріччя між економічною глобалізацією та регіоналізацією не лише тому, що вони стануть співпадати у просторі, але й тому, що вони починають відігравати однакову роль у розвитку і поглибленні інтернаціоналізації господарського життя. У світової спільноти немає іншого шляху, ніж зростаюче переплетіння, а в подальшому і зрощення національних економік. Вищезазначене обумовлює перспективи подальших розробок за цією проблематикою.

Список використаної літератури

1. Кастельє М. Информационная эпоха / М. Кастельє // Экономика, общество и культура. – М., 2000. – 251 с.
2. Globalisation, Poverty and Conflict. A. Critical «Development» Reader. Kluwer Academic Publishers Dordrecht. The Netherlands, 2004. – P. 26.
3. Губар Н. регіоналізм як альтернатива глобалізації (порівняльний аналіз конкурентних стратегій американських та японських ТНК) / Н. Губар // Вісник міжнародних відносин КНУ ім. Т.Г. Шевченка. – 2002. – Вип. 23. – С. 215–219.
4. Загашвили В. Государство на новом этапе экономического развития / В. Загашвили // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. – № 5. – С. 43–51.
5. Эльянов А. Глобализация и развитие / А. Эльянов // Мировая экономика и международные отношения. – 2012. – № 11. – С. 3–15.
6. Зевин Л. Глобализация и регионализация в контексте экономического роста / Л. Зевин // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. – № 6. – С. 43–53.

Прийнято до друку 23.05.2013